

ANADOLU'YA YALNIZ GÖÇEBE TÜRKLER Mİ GELDİ ?

FARUK SÜMER

Türkler'in *yerleşik yaşayış* ve onun faaliyetleri ile yakın bir münasebet kurmalarının bilhassa Gök Türkler çağında olduğu anlaşılıyor. Bunda şüphesiz Gök Türkler'in bir yandan komşuları Çinliler ile yakından temasa gelmeleri, öte yandan kültürü yüksek bir kavim olan Suğdaklar'ın (Soğd) Gök Türkler'in uyrukları arasında bulunmaları başlıca âmiller olmuşlardır. Türkler, Suğdaklar'dan birçok kültür unsurları aldılar. Buna karşılık Suğdaklar da Türk çoğunluğu içinde türkleşmeye başladılar. XI. yüzyılda onların önemli bir kısmı türkleşmişti¹.

Çin kaynaklarına göre, Gök Türkler Orta Asya'nın siyasî hâkimiyetini ellerine geçirmeden önce, *Altay* dağlarındaki yurdlarında *demircilik* yapmakta idiler². Bu husus, Bizans kaynaklarında da teyid edilmektedir. 568 yılında Bizans İmparatoru Justin'in Batı Gök Türk hükümdarı İstemi Kağan'a yolladığı Zemark'ın başkanlığında bulunan elçilik heyeti *Mâveraunneh'r'e* (Sogdian) gelince, birçok Türk ellerindeki demirleri Bizanslılar'a göstererek; bundan satmak istediklerini söylemişlerdi³. Bazı Türk ellerinin demiri kutsal saydıkları anlaşılıyor. Kâşgarlı Mahmud⁴, Kırgız, Yabaku, Kıpçak ve daha bazı Türk ellerinin and içtiklerinde yahut sözleştiklerinde, demiri ululamak için kılıcı çıkararak yanlamasına öne koyup: "*bu, gök kirsün kızıl çıksun*" dediklerini, bunun da sözünde durmaz isen kılıç kanına bulansın, demir senden öcünü alsın, anlamına geldiğini söylemekte ve bu ellerin demire karşı saygı duyduklarını yazmaktadır.

¹ *Divanu lûgat it-Türk*, T. D. K., türkçe tercümesi Besim Atalay, Ankara, 1939, I, s. 471.

² Stanislas Julien, *Documents historiques sur les Tou-kioue* (Turcs), *Journal Asiatique*, 1864, s. 327; A. N. Kurat, *Göktürk kağanlığı*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, X, sayı 1-2, s. 11.

³ Edouard Chavannes, *Documents sur les Tou-kiue (Turcs) occidentaux*, Paris, 1941, s. 235.

⁴ I, s. 361-362.

Gök Türkler'in, göçebe olmakla beraber, çiftçiliğe ehemmiyet verdikleri görülüyor. Gök Türk kağanı Kapağan (691-716), barış andlaşmasının yapılabilmesi için ileri sürdüğü şartlar arasında —topraklarını ektirmek gayesi ile— Çin'den bir milyon kile darı, üç bin adet çiftçilik aleti ve çok miktarda demir istemişti⁵. Türkler'in tahıl bitkilerinden ilk defa *darı*'yı tanıyıp ektikleri anlaşılıyor. Dilimizdeki *tarla* sözünün *tarığ-lak* (yani darı biten yer)dan gelmesi de bunu gösteriyor. Darının *arpa* ve *buğdaya* nazaran daha kısa bir zamanda bitmesi onun tercih edilmesinde başlıca sebep olsa gerektir.

Gök Türkler şimdi söylediğimiz şehre karşılık *balık* kelimesini kullanıyorlardı. Bu kelime daha sonraları da kullanılmakta devam etmiştir. Ancak XI. yüzyılda balık, *Orta Asya*'nın batı ülkelerinde yani Kara Hanlılar ve Oğuzlar çevresinde unutulmuş ve Kara Hanlılar'da onun yerine *suğdakça*'dan alınmış olan *kend* sözü geçmişti. Kâşgarlı, bize balık'ın eski bir kelime olduğunu bildiriyor⁶. Kara Hanlılar'ın doğu komşuları olan Uygur Türkleri'nde ve Moğollar'da *balık*, anlamını muhafaza ederek yaşamakta idi.

Orkun kitâbeleri'nde balık kelimesi, Kutlug-Elteriş Kağan'ın Gök Türk devletini yeniden kurmak için yaptığı ayaklanma dolayısıyla geçiyor: “*Akanım kağan yeti yirmi eren taşıkmuş taşra yoruyor tiyin kü eşidip balıkdaki taşıkmuş tağdaki inmiş tirilib yetmiş er bolmuş*”⁷.

Burada geçen *balık* nerede bulunmaktadır, bilinmiyor. Kitâbe-lerde, *Ötügen*, bir şehir değil, ormanlık bir yerin adı olarak zikrediliyor⁸. Burada bir şehir var mı idi bu hususta bir şey söylene-miyor. *Ötüken*, bir yer adı olarak varlığını veya ününü yüzyıllar boyunca muhafaza etmiştir. XI. yüzyılda Kara Hanlılar ülkesinde *Ötügen*,

⁵ S. Julien, aynı eser, s. 417. Çin İmparatoriçesi barış yapması için, Kapağan Kağan'a 300 bin kile darı, elli bin parça türlü renkte ipekli ve üç bin çiftçilik aleti vermeyi kabul etmişti. Ayrıca kendisine bir Çin prensesi de vadedilmişti (aynı eser, s. 422).

⁶ I, s. 344.

⁷ Yani “*Babam Kağan on yedi er ile dışarı çıkmış. Dışarıya yürüyor diye haber işidib şehirdekiler dağa çıkmışlar, dağdakiler şehre inmişler, derlenip yetmiş erkek olmuşlar*” (H. N. Orkun, *Eski Türk yazıtları*, T. D. K., İstanbul, 1936, I, s. 34).

⁸ Aynı eser, s. I, s. 22, 24, 26, 40, 104, 106, 170, 172. Kağanların oturduğu *Ötügen* dağı Çin kaynaklarında da geçiyor (S. Julien, aynı eser, s. 335).

Tatar bozkırında, Uygur iline yakın bir yerin adı olarak biliniyordu⁹.

Gök Türk hükümdarı Bilge Kağan Türk budununun, *Ötügen* ormanında (yış) oturup kervan (erkiş) sevkederse sıkıntı çekmeyeceğini söylüyor¹⁰. Yani o, kavmine ticaret yapmayı tavsiye ediyor.

Yine Bilge Kağan kitâbesinde *Toğu balık* ve *Beş balık* adları geçiyor. Bunlardan *Toğu balık*'ın *Tula* ırmağı (Toğla üzüg) yakınında olduğu anlaşılıyor. Bilge Kağan bu şehir civarında Oğuzlar ile savaştı¹¹. Böylece *Toğu balık* asıl Gök Türk yurdunda bulunan bir şehirdir. *Beş balık*'a gelince, Bilge Kağan 30 yaşında iken bu şehre sefer yaptığını ve altı yıl savaşmak suretile burayı düşmandan kurtardığını söylüyor¹². Bu husus, *Beş balık*'ın daha o zamanlar ehemmiyetli bir şehir olduğunu ve Gök Türk kağanlarının bu şehrin kendi hâkimiyetlerinde bulunmasına büyük bir önem verdiklerini gösteriyor¹³.

Yenisey (Kem) kitâbelerinin de, o bölgedeki Türk asilzadelerine ait olduğu malûmdur. Bunların hepsi de ölen beylerin ağzından yazılmış mezar kitâbeleridir. Bu kitâbelerin birçoğunda ölen beye, *kuy* (koy)daki *konçuy*'una (prenses), *yazı*'daki (yayla) veya *öz*'deki oğluna dayanmadığı sözleri söyleniyor¹⁴. Bu sözlerdeki *kuy* (koy), dere veya vâdinin (öz) dibi demek olup¹⁵, Türkiye türkçesinde şimdi köylerde kullanılan *koyak* sözü, şüphesiz buradan geliyor. *Koyak*, bir ucu dağda son bulan —yani kapalı— boğaz, dere ve vâdiye denilmektedir¹⁶. *Öz*'e gelince, bu kelime iki dağ arasındaki dereyi

⁹ Kâşgarlı, I, s. 138. *Kutađgu bilig*'de “*Ötügen beği*” sözü geçiyor. Müellif Yusuf Has Hâcib bize, “*Ötügen beği*”nden hikmetli sözler naklediyor (Reşid Rahmeti Arat, yay., T. D. K., İstanbul, 1947, s. 214 beyit 1962, 281 beyit 2682).

¹⁰ H. N. Orkun, aynı eser, I, s. 26.

¹¹ Aynı eser, I, s. 48, 62.

¹² Aynı eser, I, s. 62.

¹³ *Beş balık*, yine Gök Türk beylerinden Kuli Çur'un kitâbesinde (I, s. 137; II, s. 108, 109) de geçiyor.

¹⁴ H. N. Orkun, aynı eser, III, s. 39, 62, 63, 64, 104, 115, 117, 119, 123.

¹⁵ Kâşgarlı, III, s. 142.

¹⁶ *Tanıkları ile tarama sözlüğü*, T. D. K., 1943-1953, İstanbul-Ankara, I, s. 488-489, II, s. 655; *Söz derleme dergisi*, T. D. K., İstanbul, 1941, II, s. 967-968.

ifade etmektedir¹⁷. Türkiye’de bu kelime de, aynı veya ona yakın anlamlarda kullanılmaktadır¹⁸.

Anlaşıldığına göre, *Yenisey*’deki Türk beyleri, aile ve uşakları ile kışın *öz* yani dere veya vâdideki *kuy*’da (öz’ün dibinde) oturmakta¹⁹ ve *ordası* yani karargâhı da burada bulunmaktadır. Şimdi bizim dilimizdeki *derebeyi* sözü, işte bu hayat tarzından çıkıyor²⁰. Beylerin boy ve oymakları da yine kışları özde yaşamaktadır. Yaz gelince, beyler boy ve oymakları ile yüksek yerlere yani yaylaya çıkmaktadırlar. İşte Türk göçebe yaşayışının en belli başlı vasıflarından birisi budur, yani kışın *kışlak* denilen öz yani vâdi, ırmak kıyısı gibi alçak yerlerde yaşamak, yazın da *yaylak* adı verilen dağ etekleri ve dağ yamaçları gibi yüksek yerlerde oturmak. Kışlak ve yaylaklar, umumî olarak, muayyen idi. Yani göç, belli iki yer arasında yapılmaktadır. Bu iki yer de, orada göçen *han*, *bey*, *el*, *boy*, *oba* (oymak)ın yurdunu teşkil etmektedir.

Yenisey’deki Türk beylerinin *kuy*’larının bulunduğu özlere çiftçilik yapıldığına kuvvetle ihtimal verilebilir. Nitekim, onlara ait kitâbelerin birinde *tarlag* sözü geçiyor²¹, yine *Yenisey* kitâbelerinin birinde de *balık* yani şehir kelimesi görülmektedir²².

Eski Türk yurdu olan *Moğolistan*’da, Gök Türkler’e Uygurlar’ın halef olduğu malumdur. Uygurlar’ın ikinci kağanı Tanrı da Kut Bulmuş İl Etmiş Bilge Kağan (Moyunçur, 745-759), kendi zafer âbidesinde Suğdak (Soğd) ve Tabgaçlar’a (Çinliler) *Selene* (Selenge) ırmağı kıyısında bir şehir yaptırdığını söylüyor²³. Bu şehirin adı *Ordu balığ* idi. Bu kağanın halefi Alp Kutlug Bilge Kağan (Tong-li Meu-yu, 759-780), Mani dinini kabul etmiş ve bunun sonucunda Uygurlar arasında *yerleşik* kültür faaliyetleri gelişmeye

¹⁷ Kâşgarlı, I, s. 46.

¹⁸ *Tarama sözlüğü*, II, s. 763; *Söz derleme dergisi*, III, s. 1124.

¹⁹ Dilimizdeki *kuytu* sözünün, *koyak* gibi, *kuy* ile ilgili olduğu muhakkaktır. *Koyak* herhalde, *kuy*’un bulunduğu yer anlamına gelse gerektir. Nitekim, *koyak*’ın anlamı, söylendiği gibi, kapalı boğaz, dere demektir. Bir de eskiden *Türkiye Türkçesinde* kullanılan ve ikamet yeri anlamına gelen *kuytul* kelimesinin (*Tarama sözlüğü*, III, s. 492) *kuy*la ilgili olup olmadığını bilmiyoruz.

²⁰ *Derebeği* sözünü, XV. ve XVI. yüzyıllardaki eserlerimizde göremedik.

²¹ III, s. 53.

²² s. 79.

²³ H. N. O r k u n, aynı eser, I, s. 180-181.

başlamıştır. Lâkin komşu göçebe Türk ellerinin sürekli saldırıları, Uygurlar'ın burada geniş ölçüde oturak yaşayışa bağlanmalarına engel olduğu gibi, onları Tarım bölgesine göç etmek zorunda da bırakmıştır. *Orkun*, *Selenge* ve *Tuğla* boylarında yerleşik kültür faaliyetlerinin sürekli bir gelişme gösterememesinde, şüphesiz bu husus, yani göçebe ellerin saldırıları ve onların yaptıkları tahripler de başlıca âmillerden birisi olmuştur.

Tarım bölgesine gelen Uygurlar, burada yerleşik yaşayışa geçerek kısa bir zamanda yüksek bir kültür seviyesine ulaştılar. X. yüzyılda Türk âleminin en kültürlü eli onlardı. Uygurlar burada eski yurdlarından getirdikleri Gök Türk yazısını bir müddet kullandılar, sonra yazılarını kendi adları ile anılan başka bir alfabe ile yazmaya başladılar ki, bu alfabe *suğdak* yazısı esas olmuştur. Kâşgarlı'ya göre XI. yüzyılda Uygurlar'ın beş şehri olup adları şunlardı: *Sülmi*, *Koçu*, *Canbalık*, *Beşbalık*, *Yeñibalık*²⁴. Uygur kültürünün Kara Hanlılar devleti idaresindeki Türkler üzerinde de önemli bir tesir yaptığı biliniyor. XI. yüzyılda Kara Hanlı Türkleri de yüksek bir kültür seviyesine ulaşmışlardı. *Kutadgu bilig* ve *Divanu lûgat-it-Türk*'ten bu husus iyice anlaşılmaktadır.

X. yüzyıl İslâm coğrafyacıları Türkler'i hem göçebe hem de oturak yaşayan ve şehirleri çok, bir ırk olarak tanımaktadırlar²⁵.

Türkler'in yerleşik yaşayış ile bu yaşayışa ait faaliyet ve münasebetleri üzerinde yukarıda söylenenler sadece bir hatırlatmadan ibarettir. Şüphesiz konumuzun çözülmesinde bizim için önemli olan husus, *Anadolu*'ya gelen Türkler'in buraya gelmeden önce *yerleşik yaşayış* ile münasebetlerini bilmektir. Eğer onlar tam göçebe idilerse, *Anadolu*'ya yerleşik Türkler'in geldiklerini ispat etmek herhalde pek güç olurdu.

Anadolu'ya gelen Türkler, Oğuzlar olup, X. yüzyıldaki beş büyük Türk elinden birisi idiler. Onlar *Sirderya* (Seyhun, İnci) ırmağı boyları ve *Aral* gölü kıyıları ile bunların kuzeyindeki bozkırlarda

²⁴ I, s. 113.

²⁵ Eserini 846-886 yılları arasında yazmış olan İbn Hurdadbih Türkler'in 16 büyük şehri olduğunu söylüyor (*Kitabu'l-mesâlik ve'l-memâlik*, yayımlayan ve çeviren, *Barbier de Meynard*, J. A., V, 1865, s. 51, 268); ayrıca Makdisî, *Kitabu'l-bed'i ve't-tarih*, Paris, 1907, IV, s. 60; Yakubî, *Tarih*, Leyden, 1883, I, s. 204).

yaşıyorlardı. XI. yüzyılda tamamen Müslüman olmuşlar ve bunun sonucunda kendilerine Türkmen adı da verilmişti. Oğuzlar'ın başında *yabgu* (kiral) ünvanlı hükümdarların bulunduğu bir devletleri vardı. Yabgular kışın, *Sir* suyunun ağzına yakın bir yerde bulunan *Yeñi-kend*'de oturuyorlardı.

Kâşgarlı'ya göre²⁶ Oğuzlar ve onlara uyan bazı Türk elleri, Kara Hanlı Türkleri ve diğer Türkler'in aksine olarak, *kend* sözünü, şehir için değil, köy anlamında kullanıyorlardı. Kâşgarlı'nın bu ifadesi belki bir kısım Oğuzlar için doğru olabilir. Çünkü Oğuz kırılları, yani yabgularının oturduğu *Yenikend*, arabça coğrafya eserlerinde *Karyet ül-hâdise* (veya cedîde), farsça bir coğrafya kitabında da *Dih-i nev* yani *Yeniköy* olarak geçmektedir²⁷. Öte yandan Türkiye'de *kend*'in bazan *köy* anlamında da kullanılmış olduğu görülüyor²⁸.

İslâm coğrafyacılardan Mes'udî (ölümü 956 da) *Muruc uz-zeheb* adlı eserinde, *Yeñikend* ve ona yakın yerlerde yani *Sir* suyunun baş yatağında Oğuzlar'ın yerleşik hayatı yaşadıklarını söyler²⁹. Aynı yüzyılda Müslüman olmuş birtakım Oğuz ve Karluklar da, *Farab-Sütkent* yöresinde oturuyorlardı³⁰. XI. yüzyılda da Oğuzlar'dan önemli bir küme aynı ırmağın orta yatağında *Karaçuk* dağları ile ırmağın bu dağların karşısına düşen kısmındaki şehirlerde yaşamakta idi. Göçebe Oğuzlar bu şehirlerde yaşayan

²⁶ I, s. 344.

²⁷ Faruk Sümer, *X. yüzyılda Oğuzlar*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, XVI, sayı 3-4, s. 135 ve not 28.

²⁸ *Tarama sözlüğü*, I, s. 447, II, 616. Bilindiği üzere *Türkiye*'de *Senirkend*, *Esenkend* gibi asıl adın yanında *kend* sözü de bulunan bir çok köy adı görülmesi herhalde bu husus ile ilgilidir. Lâkin, *kend* sözü, ancak bir kısım Oğuzlar arasında, köy anlamını taşımış olmalıdır. Eğer böyle olmasa idi, şimdi *Türkiye*'de köy kelimesinin yerinde, *kend(t)* sözünün kullanılması gerekcekti. *Türkiye*'de *kend*'in kasaba, şehir anlamında kullanılması daha yaygın olmuştur. "köylü, kentli" sözü de bunu gösteriyor. *Türkiye*'de şimdi kullanılan *köy* sözünün Farsça *küy* (کوی) dan geldiği kabul edilmiştir (*İslâm Ansiklopedisi*, köy maddesi, cüz 66, s. 924). Fakat Oğuzlar'ın, asıl köy anlamındaki farsça *dih* kelimesi dururken başlıca, *mahalle*, *semt*, *sokak* anlamlarına gelen (aynı madde) *küy* kelimesini almaları izah edilmemiştir. Şimdi kullanılan *köy* kelimesinin Yenisey kitâbeleri ve Kâşgarlı'da geçen *kuy* sözü olup olmayacağı üzerinde söz söylemek bizim için mümkün değildir.

²⁹ F. Sümer, aynı yazı, s. 138 ve not 47, s. 147.

³⁰ Aynı yazı, s. 147.

eldaşlarına istihfafla *yatuk* yani *tenbel* adını vermişlerdi. Çünkü, göçebe Oğuzlar'a göre, bu yerleşik eldaşları şehirlerinden dışarı çıkmazlar, savaş yapmazlardı³¹. *Türkiye*'de de XIV. ve XV. yüzyılda *Orta* ve *Batı Anadolu*'da oturarak yaşayısta çoğunluğu kazanmış olan Türkler, göçebe kavimdaşlarına *yörük* yani *göçebe* demişlerdi³².

Başlıca Oğuz şehirleri şunlardı: *Sepren*, *Karaçuk*, *Karnak*, *Suğnak*, *Sitgün*³³. Bunlardan *Sepren* X. yüzyıl İslâm coğrafya eserlerinde geçen Sabran (Savran)dır. *Karaçuk* ise yine X. yüzyıldaki-Farabî'nin yurdu olan—*Farab* şehrinin türkçe adıdır. Oğuzlar *Farab*'a, bu şehrin karşısındaki kendi ülkelerinden olan *Karaçuk*'un adını vermişlerdir. *Divanu lûgat it-Türk*'de geçen *Sitgün*'ün başka eserlerde görülen *Sütkend* ile aynı olması muhtemeldir. Bunlar ayrı ayrı şehirler olsa bile, *Sütkend*'in de bir Oğuz şehri olduğunu biliyoruz³⁴. Büyük bilgin Birunî *Harizm*'de *mumya* yapmasını bilen *Sütkendli* bir Türkmen kocası (yani ihtiyar bir Oğuz Türkü)nü tanımıştı³⁵.

Kâşgarlı Mahmud, Oğuzlar'ın "Farslar" ile (Sukak, Suğdak) birlikte yaşamalarından, birçok türkçe kelimeleri unutup, yerine farsça sözcükler kullandıklarını yazar ki³⁶, bu birlikte yaşama işte *Sir* suyu boylarındaki bu Oğuz şehirlerinde olmuştur. Böylece, *Türkiye* türkçesinde bulunan *iranca* asıllı bilhassa maddî kültür kelimelerinin hemen hepsi veya pek çoğu *Anadolu*'ya gelmeden önce, *Sir* suyu boylarında iken dilimize geçmiştir. Oğuzlar, şehirlerde birlikte yaşadıkları Soğd yerdeşlerine Sukak demekte idiler³⁷.

Sirsuyu kıyısında bulunan Oğuz şehirlerinin yıkıntılarında bundan 20 yıl önce arkeolojik kazılar yapılmıştır. Elde edilen buluntular bu şehirlerde oldukça yüksek bir kültür hayatının varlığını göstermiştir³⁸.

³¹ Kâşgarlı, III, s. 14; F. Sümer, aynı yazı, s. 148.

³² F. Sümer, aynı yazı, s. 148.

³³ Kâşgarlı, B. Atalay, I, s. 436, 443, 471, 473, 487; F. Sümer, aynı yazı, s. 147.

³⁴ F. Sümer, aynı yazı, s. 147.

³⁵ *Kıtabu'l-cumâhir*, Haydarabad, 1355, s. 205; Şerefüddin Yaltkaya, *Ebü Reyhan'ın bir kitabı*, Türkiyat Mecmuası, V, s. 18.

³⁶ I, s. 431-432.

³⁷ Kâşgarlı, II, s. 287.

³⁸ S. P. Tolstov, *Goroda Guzov*, Sovetskaya etnografya, Moskova-Leningrad, 1947, III, s. 55-102.

Kısaca, yukarıda da kaydedildiği üzere, İslâm müellifleri, Türkler'i, Arablar'a benzeterek, onların hem *göçebe* hem de *yerleşik hayatı yaşayan* bir ırk olduğunu yazarlar.

Bu ırkın önemli bir eli olan Oğuzlar da böyle idi. Yani, onların önemli bir bölümü tam *göçebe*, bir bölümü *yarı göçebe*, bir bölümü de şehir ve köylerde *oturak* hayatı yaşıyordu. Yalnız göçebelerin sayısının oturaklardan daha fazla olduğu muhakkaktır.

Birunî'nin kaydı açıkça gösteriyorki Türkmenler, yani Müslüman Oğuzlar *mumyacılığı* bilmekte ve birçok otlardan ilaçlar yapmakta idiler. Bunlar *otacı* (ot kelimesinden mi geliyor?) ve *emciler* yani Türk tabipleri idiler. Bu keyfiyet bize, Selçuklu devrinde, *Anadolu*'daki sultan, bey gibi Türk büyüklerinin cesedlerinin mumyalanmasının, millî bir menşei olduğuna ihtimal verdiriyor. Oğuzlar, mezarlarının üstüne kubbemsi şekiller yapıyorlardı.³⁹ Bunlar ile Selçuklu kümbetleri arasında bir münasebet olsa gerekir⁴⁰.

Oğuzlar, bilindiği üzere, XI. yüzyılda Selçuklu hânedanı idaresinde *İran*'da bir devlet kurduktan sonra 1071 yılında *Malazgird*'te Bizanslılar'ı kesin bir şekilde yenerek *Anadolu*'da yurt tutmaya başladılar. Bu yurt tutma daha ilk yıllarda o kadar kuvvetli olmuştu ki, 1085 tarihlerinde *Avrupa*'da *Anadolu*'ya *Turquie* denildiği görülüyor⁴¹. Bu böyle olmakla beraber, Oğuz Türkleri'nin *Anadolu*'ya gelişleri kısa bir zamanda olmayıp bu geliş uzun bir müddet sürmüş yani aşağı yukarı iki asır kadar devam etmiştir. Bu arada XIII. yüzyıldaki Moğol istilâsı sonucunda *Anadolu*'ya *Türkistan* ve *İran*'dan yeni ve kalabalık Türkmen kümeleri geldi. Böylece *Anadolu* kesin ve esaslı bir surette *türklük* hüviyetini aldı. Yine Moğol

³⁹ X. yüzyılda Oğuzlar, s. 141.

⁴⁰ F. Sümer, *X. yüzyılda Oğuzlar*, s. 141. Türkmenler'in, ataları Oğuzlar'a ait rivayetlerinde anlatıldığına göre, Oğuz ilinin ağzına baktığı, yani buyruğunu dinlediği asil soylu hatunlardan birisi de Karmış Bay'ın kızı ve Mamış *مامیش* Beğ'in karısı Barçın Salur idi. Barçın Hâtun, kendisi için *Sir* suyunun (*Seyhun*) kıyısında gök (yani mavi) çinili güzel bir kümbet yaptırmıştı. Özbekler çağında bu kümbet, "*Barçın'ın kök kâşânı*"si adıyla anılır imiş (Ebulgazi, *Şecere-i Terâkime*, T. D. K. fotokopisi, İstanbul, 1937, 55b). XII. yüzyıldan itibaren *Sir* suyu kıyısında görülen *Barçın'ın kent* adlı şehrin adını, bu Barçın Hâtun'un kümbetinden almış olması ihtimalini ileri sürmüştük (*Oğuzlar'a ait destanî mahiyette eserler*, Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi, XVII, sayı 3-4, s. 394).

⁴¹ Lebeau, *Histoire du Bas Empire*, Paris, 1833, XV, s. 185.

istilâsı sonucunda, doğu Türkleri'nden ve bizzat Moğollar'dan müteşekkil olmak üzere, -mühim hir kısmı işgal kuvvetleri olarak- önemli zümreler de *Anadolu*'ya geldi. Bunların *Orta Anadolu*'da bulunanlarına sonraları Kara Tatar adı verilmiştir. Kara Tatarlar'ın nüfusu XV. yüzyıl başında 40 bin ev olarak hesap edilmişti. Ankara savaşından sonra Timur, *Türkiye*'den ayrılırken (1403) Kara Tatarlar'ı birlikte alıp götürdü. Bu tarihten sonra *Türkiye*'de, daima karışıklık ve yağmacı bir unsur olarak yaşamış bulunan Kara Tatarlar'dan bir daha bahsedilmez oldu ⁴².

Oğuz elinin ezici çoğunluğu *Anadolu*'ya geldi ve bu suretle *Türkiye* doğdu. 24 Oğuz boyundan hemen hepsine ait yer adları ve göçebe teşekküllere *Türkiye*'de rastgelinmiştir. Türk ırkının belki en büyük kolu olan Oğuz eli, X. yüzyılda oturmakta olduğu Sirderya boyları ile onun kuzeyindeki bozkırları, muhtelif sebepler ile XI-XIII. yüzyıllar arasında, büyük kümeler halinde terk ederek, *Ceyhun*'un bu tarafına geçti. Bu elden ancak küçük bir parça, *Ceyhun* ile *Hazar* denizi arasındaki bölgede kaldı ki, bugünkü *Türkmenistan* Türkmenleri, bilindiği üzere, bunların torunlarıdır. Önemli bir Oğuz (Türkmen) kümesi de *Batı İran*'da ve bilhassa *Âzerbaycan*'da yurt tuttu ve yine Oğuzlardan bazı bölükler de *Irak* ve *Suriye*'de yaşadılar. Fakat, yukarıda da söylendiği gibi, Oğuz eli'nin asıl en büyük kısmı, yani ezici çoğunluğu *Anadolu*'ya geldi.

Anadolu'ya gelen Türkler'in sayısı üzerinde, takribî de olsa, bir rakam vermek herhalde mümkün olmasa gerektir. Lâkin, pek kesin olarak bilinen bir husus, *bu ülkede yurt tutmuş olan Türkler'in sayısının yerli halklara nazaran kat kat fazla olduğudur* ⁴³.

⁴² Nizam-i Şamî, *Zafernâme*, Felix Tauer, Praga, 1937, s. 275-276; Ş. Ali Yezdi, *Zafernâme*, Kalkuta, 1888, II, s. 501-504. *Türkiye*'den zorla göçürülmüş olan Kara Tatarlar, bu ülkeye dönmek istemeleri yüzünden bir kaç defa ağır şekilde cezalandırılmışlar ve en sonunda öteye beriye dağılarak varlıklarını kaybetmişlerdir. Kara Tatarlar'ın XV-XVI. yüzyıllarda *Türkiye*'de pek az kalıntıları görülmekte olup, bunların mühim bir kısmı da Osmanlı hükümdarı Çelebi Mehmed tarafından *Rumili*'ne göçürülmüştü. Kara Tatarlar üzerinde ileride bir inceleme yazısı yayınlamak niyetindeyiz.

⁴³ 1520-1530 yılları arasındaki vergi nüfusu tahrir defterleri üzerinde Ömer Lütfi Barkan tarafından yapılmış olan araştırma, Kars, Artvin, kısmen Erzurum ve Van bölgeleri dışta kalmak üzere, *Türkiye*'nin, *Suriye*, *Filistin*, *Musul*, *Âne*, *Deyr* ve *Rahbe* ülke ve bölgeleri ile birlikte 1.073.750 Müslüman ve 77.266 Hıristiyan vergi nüfusuna sahip olduğunu göstermiştir (Ömer Lütfi Barkan, *Tarihi demog-*

Türkiye'nin bilhassa orta, güney ve batı bölgelerindeki Hıristiyan kavimlerin (Ermeniler, Rumlar) kendi öz dillerini unutarak türkçe konuşmaları, Türk gelenek ve davranışlarını benimsemeleri ve hattâ kendi dinî ve kavmî adları dururken, türkçe adlar da alma-

rafî araştırmaları ve Osmanlı tarihi, Türkiyat Mecmuası, XI, s. 11, Tablo 1). Bu Müslüman vergi nüfusunun 540.963 ü, *Kütahya, Hüdavendigâr* (Bursa), *Karesi* (Balıkesir), *Biga, Kocaeli, Bolu, Ankara, Aydın, Karahisar-ı Sahib* (Afyon), *Kastamonu, Kengiri* (Çankırı), *Alâiyye, Hamid* (İsparta), *Menteşe* (Muğla) ve *Saruhan* (Manisa) sancaklarından müteşekkil bulunan *Anadolu* eyâletinde bulunmakta olup, buna karşılık aynı eyâletteki Hıristiyan vergi nüfusu pek az yani 4.471 idi (gösterilen yer). *Konya, Beyşehir, Akşehir, Aksaray, Niğde, Kayseri* ve *İçel* sancaklarından meydana gelmiş olan *Karaman* eyâletindeki Müslüman vergi nüfusu 143.254, Hıristiyan vergi nüfusu ise 2.448 idi (gösterilen yer). Başlıca *Maraş, Bozok* (Yozgat) ve *Kırşehir* sancaklarını kaplayan *Żulkadriye* yani *Dulkadrlı* eyâletindeki Müslüman vergi nüfusu 66.776, Hıristiyan vergi nüfusu da 2.687 idi. Görüldüğü üzere, Türkler'in yoğun bir halde yaşadıkları bölgelerde Hıristiyan nüfusu pek azdır. Yani aşağı yukarı *Sinop-Kayseri-Mersin* çizgisinin batısında kalan yerlerde 750.993 Türk vergi nüfusuna karşılık 9.606 Hıristiyan vergi nüfusu vardı ki, Hıristiyan nüfusunun nasıl ezici bir azınlıkta olduğunu bu rakamlar pek güzel gösteriyor. Hıristiyan nüfusu doğuya gidildikçe pek fazlalaşıyor: *Sivas, Amasya, Çorumlu* (Çorum), *Tokat, Şarki Karahisar, Canik* (Ordu Giresun), *Trabzon, Malatya, Divriği, Darende, Kemah* ve *Bayburt* sancaklarını içine alan Rum eyâletinde 118.683 Türk vergi nüfusuna karşılık, 55.287 Hıristiyan vergi nüfusu görülüyor (gösterilen yer). Bu Hıristiyan nüfusunun önemli kısmı, *Trabzon, Canik, Kemah, Divriği* bölgelerinde yaşamakta idi. *Âmid* (Diyarbakır), *Mardin, Musul, Sincar, Arabgir, Ergani, Çermük, Siverek, Kığı, Çemişkezek, Harput, Ruha* (Urfa), *Âne, Deyr* ve *Rahbe* sancakları ile *Hısn-keyfa* kazasından müteşekkil olan *Diyârbekir* eyâletinde 72.675 Müslüman ve 11.979 Hıristiyan vergi nüfusu vardı. Yalnız bu eyâletteki Müslüman vergi nüfusu daha fazla olacaktır. Çünkü, burada *Bitlis, Hakkâri* gibi yurdruk ve ocaklık şeklinde idare edilen ve tahrir dahil olmayan bazı yerler vardı. *Suriye, Filistin, Lübnan* ile *Türkiye'nin, Ayıntab* (Antep), *Birecik, Adana, Özer* (Hatay), *Tarsus* ve *Sis* (Kozan) sancaklarında bulunan Müslüman nüfusu 131.399, Hıristiyan nüfusu 444 olarak verilmiştir (gösterilen yer) ki, bu rakamların azlığı, adı geçen yerlerde -yeni fethedilmeleri sebebiyle- tahririn sıhhatli yapıldığında şüphe ettiriyor. Bütün bu Türk vergi nüfusu rakamlarına askerler ve diğer vazifeli-lerin (tabii aileleri ile birlikte) sayıları dahil değildir.

Kısaca, XVI. yüzyılın birinci yarısının ortalarında, *Türkiye'de Orta* ve *Batı* bölgelerinde yani Türk nüfusunun ve aynı zamanda Türkiye nüfusunun en kalabalık, en sık, en yoğun olduğu yerlerde Hıristiyan nüfusunun pek cüz'i olduğu kesin ve belirgin bir şekilde anlaşılıyor. Böylece, aynı zamanda, Hıristiyanların, ana dillerini unutup türkçe konuşmalarının sebebi de yine açıkça ortaya çıkıyor.

Esasen, Türkler'in kendi hüviyetlerini *Anadolu'ya* vermeleri, tabii buradan yani, Türkler ve yerli Hıristiyanların nüfusları arasındaki büyük sayı farkından ileri geliyor.

ları en başta bu husus ile ilgilidir. Yani, yerli Hıristiyan kavimleri, pek ezici Türk çoğunluğu arasında kaldıkları yerlerde zamanla bazı bakımlardan türkleştiler. Bunların aslında Türk ırkından oldukları hakkındaki iddialar bize göre, esaslı delillere dayanmıyor. Şayet bunlar Türk ırkından idilerse, *Anadolu*'nun asıl yerli halkının ne olduğuna cevap vermek güç olacaktır.

*Kaynaklarda bugüne değin, Anadolu'da toplu, kümeler halinde müslümanlığa dönme olaylarına ait bir kayda rastgelmemiştir*⁴⁴. Esasen böyle bir sonuç, tabii karşılanmalıdır. Çünkü, İslâm devletleri, geleneğe ve türeye uyarak, idareleri altındaki Hıristiyan halkı, İslâmlığı kabul etmeye zorlamadıkları gibi, devlet gelirinin azalması kaygısı ile de, onları bu dine girmeye teşvik etmiyorlardı. *Türkiye*'de, gerek Selçuklular, gerek Osmanlılar zamanında her yerde, Hıristiyanlar, bilhassa vergi meselesi sebebiyle, titizlik ile himaye olunmuşlardır.

Türkler'in *Anadolu*'da yurt tutmaları ile ilgili olarak, kaynaklarda pek az bilgi vardır. Bundan ötürü de *Türkiye*'ye gelen Türkler arasında yarı yerleşik ve tam yerleşik Türkler'in buldukları üzerinde kayıtlar elde etmek mümkün olmuyor. Bu durum karşısında baş vurulması gereken başlıca usul, *Anadolu*'ya Türk göçü başlamadan önce yazılmış eserlerdeki, yerleşik yaşayış ile ilgili sözleri *Türkiye* türkçesinde aramak olsa gerektir. Bu maksatla aşağıda, 1074 yılında, yani Türkler'in *Anadolu*'yu fethetmeye başladıkları zamanda yazılmış olan Kâşgarlı Mahmud'un *Divanu lûgat-it Türk*'ü kullanılmıştır. Eski Türk kitâbeleri, Uygur vesikaları ve *Kutadgu bilig*'deki oturak yaşayış ile ilgili kelimelerin hemen hepsi veya pek çoğu bu eserde yani *Divanu lûgat-it-Türk*'te vardır. Aşağıdaki cedvelerde görüleceği üzere, Kâşgarlı'daki yerleşik yaşayış ile ilgili kelimelerin pek çoğu *Türkiye* türkçesinde bulunmaktadır. Bunlar arasında yerleşik yaşayışın türlü sahaları üzerinde göçebelerin bilemeyecekleri teferuata ait *ütü* kelimesi gibi birçok kelimeler de göze çarpıyor. Mamafih burada yalnız bununla yetinilmeyip, Çağatay türkçesine ait sözlüklerdeki, *Divanu lûgat-it-Türk*'te olmayan, konuya ait kelimeler de

⁴⁴ Selçuklular devrindeki *islâmlaşma* hakkında şimdi elimizde güzel bir inceleme vardır: Osman Turan, *L'Islamisation dans la Turquie du moyen age*, Stvdia Islamica, Paris, 1959, s. 137-152.

dilimizde aranmış ve bulunabilenler ayrı cedvellerde gösterilmiştir⁴⁵. Yalnız, klâsik Çağatay sözlüklerinin bu Türk lehçesinde bulunan yerleşik yaşayış ile ilgili bütün sözleri ihtiva ettiklerini, yani onların bu bakımdan eksiksiz olduklarını sanmıyoruz. Şüphesiz Çağatayca'ya ait başlıca eserlerin taranmasından ve bugün *Türkistan*'daki Türk halklarının dillerinden konu ile ilgili *türkçe* yeni pekçok kelimeler elde edilmesi ve bunların da önemli bir kısmının *Türkiye* türkçesinde bulunması pek mümkündür. Bir de şu keyfiyete işaret etmeden geçmiyelim ki, bu karşılaştırmada, atlanmış, görülememiş daha bazı veya birçok kelimeler olabileceği gibi, belki tarafımızdan unutulmuş doğrudan doğruya veya daha çok oturak yaşayışı ilgilendiren diğer bazı saha veya hususlar da bulunabilir⁴⁶.

KISALTMALAR

- A. D. D. = Hamit Zübeyr-İshak Refet, Anadilden derlemeler, Ankara, 1932.
- D. O. = Pavet de Courteille, Dictionnaire Turc-Oriental (*El-Lugâtu-n-Nevâiyye ve'l istişhadât ul-Çağatâiyye*), Paris, 1870.
- D. L. Türk = Kâşgarlı Mahmud, Divanu lûgat-it-Türk (eserin yazılışı 1074 milâdi), türkçe tercümesi Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Ankara, 1939-1941, I-III.
- K. S. = K. K. Yudahin, Kırgız sözlüğü, türkçe tercümesi Abdullah Taymas, Türk Dil Kurumu, İstanbul, 1945-1948, I-II.

⁴⁵ *Türkiye türkçe*'sinin, *Kırım türkçe*'sine olduğu gibi, Çağatay yahut, *Türkistan türkçesi* üzerinde, belki son asır istisna edilirse, bir tesir yapmadığı anlaşılıyor. Bu sebeple, aşağıda görüleceği üzere, bizim türkçemizde olduğu gibi, *çağatayca* sözlüklerde de bulunan, *temel*, *anahtar* ve daha bazı kelimelerin—gerçekten bunlar *çağatayca* metinlerde yoksa—yanlışlık veya başka bir sebeple bu sözlüklere girmiş olduklarına hükmedilmelidir. Yani menşei rumca olduğu muhakkak olan sözlerin gerçekten çağatayca'da da kullanıldığından ve böylece bunların Türkiye ye Orta Asya'dan getirilmiş olduğundan şüphe etmek caizdir. Fakat bu husus iyice tetkik edilmelidir.

⁴⁶ Memlûkler devrinde *Mısır* ve *Suriye*'de, yazılmış olan *türkçe-arabça* sözlüklerde *Divanu lûgat it-Türk* ve Çağatay sözlüklerinde görülemiyen konu ile ilgili birçok kelimeler vardır ki, biz bunları *Türkiye türkçesi*'nde de buluyoruz. Fakat, bilindiği üzere, bu sözlüklerde *Türkiye türkçesi* (türkmence)'nin de tesiri olduğu için, onlardaki kelimeler listeye alınmamıştır.

- K. T. = Şemseddin Sami, Kamus-i Türkî, İstanbul, 1318.
 L. Ç. = Şeyh Süleyman Efendi-i Buharî, Lûgat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmanî, İstanbul, 1298.
 Nehcul-ferâdis = Kıvameddin, Nehcul-ferâdis'ten derlenen Türkçe sözlükler, Türkiyat Mecmuası, V, s. 169-250.
 R. = Radloff, Versuch eines Wörterbuches der Türk-dialecte, Petersburg, 1893-1905, I-IV.
 S. D. D. = Türkiye'de halk ağzından söz derleme dergisi, Türk Dil Kurumu, İstanbul, 1939-1951, I-IV.
 T. S. = Tanıklariyle tarama sözlüğü (XIII. yüzyıldan günümüze kadar kitaplardan toplanmış) Türk Dil Kurumu, İstanbul-Ankara, 1943-1957, I-IV.
 U. S. = Caferoğlu Ahmet, Uygur sözlüğü, İstanbul, 1934,

A) ÇİFTÇİLİK İLE İLGİLİ SÖZLER

D. L. Türk	Türkiye Türkçesi
Ekmek (I, 168)	=Ekmek.
Ekin: çiftlik- oğuzca (I, 78)	=Ekin.
Tarığlag (I, 496)	=Tarla.
Tarığ (I, 373)	=Darı.
Buğday (III, 240)	=Buğday.
Arpa (I, 123)	=Arpa.
Aşlık: buğday-oğuzca- (I, 114, 373)	=Aşlık: dövüldükten sonra kepeği savurularak temizlenen ve kurutulan buğday (S.D.D., I 123; A.D.D., 16).
Tögü: darının kabuğu çıkarıldıktan sonra kalan özü -oğuzca- (III, 229).	=Dügü: bulgurun elendikten sonra kalan en ince kısmı; kızıldarı (S.D.D., II, 480).
Yarmaş: iri öğüdülmüş bulgur ve buna benzer nesnelere (III, 40)	=Yarma: buğday, arpa gibi tahılın iri çekilmesi (S. D. D., III, 1485).
Yorınca (yorinçga) -oğuzca- (I, 431, III, 433)	=Yonca.
Burçak (I, 466)	=Burçak.
Evin (I, 84)	=Evin: tohum; tahıl tanesi (S. D. D., I, 558-559).
Saman (I, 415)	=Saman.

D. L. TürkKüvük: *saman -oğuzca-* (III, 165)

Añız (I, 94)

Kılduruk (III, 417)

Tariğ biti (I, 302)

Kığ: *toprağı kabartmak için kullanılan gübre* (III, 129)Başak: *ok ucu, temren* (I 375)Kavuz: *şaraptaki çörçöp, tortu* (III, 164)Yığın: *toprak ve başkalarının* (I 22)Ok: *paylar ve toprak hisseleri üzerine üleşmek için atılan ok, çekilen kur'a, mirasta düşen pay* (I 37)

Arık (I, 65, 382, II, 10)

Kañlı (III, 383)

Saban (I, 402)

Boyunduruk (III, 179)

Orgak (I, 119)

Tegirmen (I, 369)

Sibek (I, 389)

Çağatay Türkçesi

Tahlıl (D.O., 195; L.Ç., 98)

Natas (D.O., 509; L.Ç., 283)

Başak (D.O., 149; L.Ç., 69)

Kılçık (D.O., 450; L.Ç., 284)

Türkiye Türkçesi=Kevik: *iri saman, buğday kavuzu.* (S. D. D., II, 891).=Añız (anız): *ekin biçildikten sonra tarlada kalan kök ve sap parçaları* (T. S., I, 28-29, II, 39, III, 26, IV, 29; S. D. D., IV, 1612-1613).

=Kılçık (buğday, arpa).

=Tahlıl biti.

=Kığ: *davar tersi* (T. S., I, 454; S. D. D., II, 897; A. D. D., 229).=Başak (*buğday, arpa*)=Kavız (kavuz, gevüz, geviz): *tahlıl yıkanırken ve elenirken, kalan tortu, tahlıl tanelerinin kabuğu* (S. D. D., II, 853).

=Yığın.

=Ok: *tarla bölüşmesinde kullanılan ölçü; mirasta toprak payı* (S. D. D., III, 1085; A. D. D., 29).=Arık (ark): *su yolu, su cedveli; kanal, ırmak* (T. S., I 39, II, 51, III 37; S. D. D., I, 113, 114).

=Kañlı (kağrı).

=Saban.

=Boyunduruk.

=Orak.

=Değirmen.

=Sibek: *değirmen taşının üzerinde döndüğü demir* (S.D.D., III, 1225).Türkiye Türkçesi

=Tahlıl (T.S., I, 669, II, 871, III, 661, IV, 730; S.D.D., III, 1299).

=Nadas.

=Başak.

=Kılçık.

Çağatay Türkçesi	Türkiye Türkçesi
Sap (D.O., L.Ç., 177)	=Sap (ekin).
Kesmük (D.O., 459; L.Ç., 254)	=Kesmik: <i>elek üzerinde kalan iri sert saman parçaları</i> (T.S., I, 450-451, II, 620; III, 449; S.D.D., II, 888).
İsik (D.O. 14)	=İsik: <i>sıcağın tesiriyle sararmış buğday</i> (S.D.D., II, 797).
Kavuz (D.O., 413; L.Ç., 224)	=Kavuz (kavız, keviz, geviz ⁴⁷).
Dönüm (D.O., 328)	=Dönüm.
Çaş (D.O., 276; L.Ç., 140)	=Çeç: <i>tahıl yığıcı</i> (T.S., I, 15, II, 215-216, III, 142).
Yarma (D.O., 524)	=Yarma ⁴⁸ .
Kesek (D.O., 486 L.Ç., 266)	=Kesek: <i>tarladaki katı toprak parçası</i> (T.S., I, 448-449, II, 618; A.D.D., 224).
Bulgur (D.O., 177; L.Ç. 85)	=Bulgur.
Zeyrek (D.O., 332; L.Ç., 176)	=Zeğrek (zeyrek, seğrek): <i>keten tohumu</i> (T.S., II, 1089; S. D.D., III, 1573).
Yapa (D.O., 517; L.Ç., 289)	=Yaba (S.D.D., III, 1449).
Ögündüre (D.O., 73; L.Ç., 37)	=Ögendire.
Tikerlek (tikercik, tekrük) (D.O., 261, 263; L.Ç., 135)	=Tekerlek (teker).

B) SEBZELER

D. L. Türk	Türkiye Türkçesi
Kabak (I, 382)	=Kabak.
Sarmusak (I, 527)	=Sarmısak (sarımsak).
Soğan (I, 409)	=Soğan.
Keşür (I, 431)	=Keşir: <i>havuç</i> (S.D.D., II, 889).
Turma (I, 366, 431)	=Turma: <i>turp</i> (S.D.D., III, 1399).

⁴⁷ Anlamı için başta D. L. Türk kısmına bk.

⁴⁸ Anlamı için, başta D. L. Türk kısmına bk. *Türkiye'nin* bazı yerlerinde *varmaşı*, aynı zamanda haşlanmış buğday ve az miktarda nohut ile ayrandan yapılan bir yemeğin de adıdır.

D. L. Türk

Pamuk -oğuzca- (I, 380, III) 346)

Kebez: *pamuk* (I 293, 303, 510)

Çiğit (I, 356)

Küc (III, 121)

Kendir (U.S., 81)

Çağatay Türkçesi

Balkabağı (D.O., 154; L.Ç., 72)

Böğrölce (D.O., 173; L.Ç., 83)

Ebem gömeci (D.O., 2; L.Ç. 3)

Çoğundur (D.O., ' L.Ç., 96)

Günçiçeği (D.O., 478; L.Ç., 262)

Küncü (D.O., 479; L.Ç., 262)

Şırlağan (D.O., 380; Ş.S., 205)

Çoğan (D.O., 295; L.Ç., 156)

Çırcır (D.O., 303; L.Ç., 142)

Türkiye Türkçesi

=Pamuk.

=Kepez: *pamuk ekilen yer* (A.D.D., 222).=Çiğit (çevit, çiyit): *pamuk çekirdeği* (S.D.D., I, 362, 363).=Küncü: *susam* (S.D.D., III, 1008).

=Kendir.

Türkiye Türkçesi

=Balkabağı.

=Böğrölce.

=Ebe gömeci.

=Çökündür: *pancar* (T.S., I, 169, II, 248, III, 160; S.D.D., 377).

=Güne bakan, gündöndü, güneşlik, ay çiçeği.

=Küncü: *susam*.=Şırlağan: *susam yağı* (T. S., I, 664; IV, 723).=Çögen: *çamaşır yıkarken sabun yerine kullanılan bir kök* (S.D.D., 375).=Çırcır: *pamuk tohumunu çekirdeğinden ayıran âlet* (K.T., 508).

C) EKMEK VE YEMEKLER

(D.L. Türk

Un (I, 49)

Etmek (I, 102)

Kağut: *darıdan yapılan bir yemek* (I, 406 III, 163)

Kömeç (I, 360)

Türkiye Türkçesi

=Un.

=Ekmek.

=Kağut(kavut): *kavrulduktan sonra öğütülmüş tahıl ve armut kurusu* (S.D.D., IV, 1682; A.D. S., 211).=Gömec: *küle gömülerek pişirilen ekmek* (T.S., I, 318, II, 447; S.D.D., II, 973; A.D.D., 150).

D. L. Türk

Çörek (I, 388)
 Tutmaç (I, 452)
 Bulgama (I, 491)
 Kuyma: *bir çeşit yağlı ekmektir. Hamur, kadayıf hamuru gibi ince ince kesilir, tencerede kaynamakta olan yağa atılır, karıştırılır üzerine şeker dökülerek yenir* (III, 173)

Türkiye Türkçesi

=Çörek.
 =Tutmaç⁴⁹
 =Bulamaç.
 =Kuyma: *şekerli, yağlı un lapası* (S.D.D., II, 1001) Kuymak: *un, şeker, yağ, süt veya un ile yapılan bir yemek; peynirli omlot* (S.D.D., II, 1001; A. D. D., 256)⁵⁰

Çağatay Türkçesi

Bazlamaç (D.O., 147)
 Bulamaç (D.O., 174; L.Ç., 84)
 Unmaç (D.O., 80; L.Ç., 40)

Türkiye Türkçesi

=Bazlama.
 =Bulama.
 =Umaç <omac> (T.S. II, 728, III, 543, IV, 608).
 III 543, IV, 608).

Börek (D.O., 166; L.Ç., 78)
 Mantuy (D.O., 496; L.Ç., 276)
 Kayganak (D.O., 415; L.Ç., 226)
 Kabusga: *lahana* (D.O., 422)
 Güllaç (D.O., 474; L.Ç., 260)
 Kuymak (K.S.; R. 895)
 Sucuk (D.O., 351; L.Ç., 188)
 Pastırma (D.O., 147)
 Dolma (D.O., 322; L.Ç., 173)
 Karnı yaruk (D.O., 403; Ç.L., 219)
 Lapa (D.O., 491; Ç.L., 273)
 Çerez (L.Ç., 150)
 Külçe: *bir nev'i ekmek* (L.Ç., 254)

=Börek.
 =Mantı.
 =Kaygana.
 =Kabusga: *lahana yemeği*.
 =Güllaç.
 =Kuymak.
 =Sucuk.
 =Pastırma.
 =Dolma.
 =Karnı yarık.
 =Lapa.
 =Çerez.
 =Külçe: *çocuklara mahsus küçük ekmek veya pide* (S.D.D. II, 1004).
 =Açar: *turşu* (S.D.D., I, 69; A.D.D., 2)

Açar (L.Ç., 6)

⁴⁹ Türklerin milli yemeği olup, *hamur, et, sarmısak* ve *yoğurttan* yapılmaktadır. *Tutmaç* ve *Türkler'in* diğer başlıca ünlü yemekleri üzerinde ayrı bir yazı hazırlamaktayız.

⁵⁰ *Kuymak* da *Türkler'in* milli yemeklerindendir.

Ç) IÇKİLER

D.L. Türk	Türkiye Türkçesi
İçkü (I, 128)	=İçki.
Süçük (I, 408)	=Sücü: <i>şarab</i> (T.S., I, 652-653, II, 853; III, 646-647, IV, 835).
Çağır (I, 363)	=Çağır: <i>şarab</i> (T.S., I, 140, II 200; S.D.D., 292).

D) YEMİŞLER

D.L. Türk	Türkiye Türkçesi
Yemiş (III, 12)	=Yemiş.
Alma -oğuzca- (I, 130)	=Elma.
Erük (I, 69)	=Erik.
Armut (I, 95)	=Armut.
Awya (I, 114)	=Ayva.
Aluç (I, 122)	=Alıç.
Yigde (I, 31, III, 31)	=İğde.
Kağun (I, 410)	=Kavun.
Üzüm (I, 75)	=Üzüm.
Bağ (III, 152)	=Bağ.
Bekmes -oğuzca- (I 459)	=Pekmez.
Sirke (I, 430)	=Sirke.
Kak: <i>kurutulmuş et, herhangi kurutulmuş olan bir nesneye de böyle denir</i> (II, 282)	=Kak: <i>yemiş kurusu</i> (T.S., I, 402, II, 563; S.D.D., II, 812).
Sakız (I, 365)	=Sakız: <i>yemiş suyu gibi yapışkan şeyler.</i>

Çağatay Türkçesi

Türkiye Türkçesi

Kayısı (L.Ç., 247)	=Kayısı.
Muşmula (D.O., 502)	=Muşmula.
Asma (D.O., 21; L.Ç., 13)	=Asma (<i>üzüm</i>).
Salkum (D.O., 339; L.Ç., 181)	=Salkım (<i>üzüm</i>).
Koruk (D.O., 428; L.Ç., 234)	=Koruk.

Çağatay Türkçesi	Türkiye Türkçesi
Tigek (L.Ç., 134)	=Tevek <tiyek, değek>: <i>asma filizi, asma, asma budakları, üzüm ağacı kütüğü, asma yaprağı, asma dalı</i> (T. S., I, 699, II, 892, IV, 751; S.D.D., III, 1349).
Tut (L.Ç., 113)	=Dut.
Kuş üzümü (D.O., 431; L.Ç., 236)	=Kuş üzümü.
Kovan (D.O., 440; L.Ç., 241)	=Kovan (arı).
Petek (D.O., 156; L.Ç., 95)	=Petek.

E) YAPI VE EV İLE İLGİLİ SÖZLER

D. L. Türk	Türkiye Türkçesi
Ev -oğuzca- (I, 32, 516)	=Ev.
Ev bark (I, 384)	=Ev bark.
Eşik (I, 42)	=Eşik.
Tam (I, 153)	=Dam.
Kerpiç (I, 455)	=Kerpiç.
Aşu (I, 89)	=Aşu: <i>evleri badana etmek için kullanılan kırmızı toprak</i> (S.D.D., I, 121).
Kapuğ (I, 375)	=Kapı.
Aşlık (I, 114)	=Aşlık: <i>mutfak</i> (A.D.D., 16).
Serü (III, 221)	=Seri <sergen, serek>: <i>raf</i> (S. D.D., III, 1208-1209).
Yüdrük (III, 45)	=Yüklük.
Kirit (I, 357, III, 345)	=Kilit <kinit>.
Akur (I, 7)	=Ahır.
Sekü: <i>dükkân</i> (III, 437)	=Seki: <i>dükkân, evin önünde bulunan önü açık yer</i> (T.S., I, 611, II, 806; S.D.D., III, 1200).
Çit (I, 320)	=Çit: <i>kamıştan veya çalı ve çöğürden yapılan bahçe duvarı</i> (S.D.D. I, 359; K.T., 525).
Abakı (I, 136)	=Abak: <i>bostan korkuluğu</i> (A.D.D., I).

D. L. Türk

Badıç: *asma çardağı* (I, 295)

Ören -oğuzca- (I, 76)

Sasık (I, 382)

Çağatay Türkçesi

Yapı (D.O., 517; L.Ç., 289)

Yapucu (D.O., 517)

Çatı <çatağ > (D.O., 273; L.Ç., 145)

Baca (D.O., 145; L.Ç., 67)

Temel (D.O., 218; L.Ç., 111)

Tavan (D.O., 382)

Saçak (D.O., 333)

Çekmece (D.O., 285; L.Ç., 151)

Sürgü (D.O., 354; L.Ç., 189)

Sürme kilid (D.O., 354; L.Ç., 6)

Açar (D.O., 6; L.Ç., 6)

Anahtar (D.O., 138; R., Çağ., I 228)

Süye (L.Ç., 195)

Yıkıntı (L.Ç., 313)

Saksık (Nehcül feradis, 602)

Musluk (D.O., 502; L.Ç., 279)

Kireç (D.O., 484; L.Ç., 265)

Alçı (D.O., 31)

Alçı taşı (D.O., 31)

Bor: *tebeşir, alçı taşı, tarla, tuzlu*
(L.Ç., 78)

Türkiye Türkçesi

=Badıç: *bakla, fasülye gibi bitki-
lerin kılıfları ile sıralanmış tane-
leri* (A.D.D., 22).=Ören: *yıkıntı, viranelik* (T.S., I,
568, II, 755; S.D.D., III, 1115;
A.D.D., 302).

=Saksı.

Türkiye Türkçesi

=Yapı.

=Yapıcı.

=Çatı.

=Baca.

=Temel⁵¹.

=Tavan.

=Saçak.

=Çekmece.

=Sürgü (kapı).

=Sürme, sürgü.

=Açar: *anahtar* (S.D.D., I, 69).=Anahtar⁵²=Süye (söge süve): *kapı sürgüsü*
(T.S., I 639; S.D.D., III 1268;
A.D.D., 348)

=Yıkıntı.

=Saksı.

=Musluk.

=Kireç.

=Alçı.

=Alçı taşı.

=Bor: *kireçli, killi toprak, kil ve
kireç kalıntısı* (T.S., I, 113, II,
160-161; S.D.D., II, 218).⁵¹ Bu kelimenin aslı *yunanca*'dır (bk. Kamus-i Türkî, s. 439).⁵² Bu da *yunanca* bir kelimedir (aynı eser, s. 55).

F) KAB KACAK

D. L. Türk	Türkiye Türkçesi
Ka (I, 407, III, 211)	=Kab.
Kaca (III, 238)	=Kacak.
Kakaca -oğuzca- (III, 238)	=Kapkacak.
Çanak (I, 84, 384)	=Çanak.
Küp (III, 119)	=Küp.
Kova -oğuzca- (I, 147, III, 237)	=Kova.
Çömçe -oğuzca- (I, 417)	=Çömce: <i>kepçe</i> (T.S., I, 167, II, 245, IV, 181; S.D.D., I, 388).
Sırıçga (I, 489)	=Sırca.
Sır (I, 324)	=Sır. (kub kacak)
Sırlı (I, 324)	=Sırlı.
Tekne (I, 434)	=Tekne.
Saç: <i>tava</i> (III, 147)	=Sac: <i>üzerinde ekmek pişirilen saç</i> .
Yasgaç —yasıyığaç— (III, 38)	=Yasdığaç (yastağaç yaslaaç): <i>hamur tahtası</i> (S.D.D. III, 1488, 1489).
Soku: <i>havan</i> (III, 226)	=Soku: <i>havan, dibek</i> (T.S., I, 634, II, 832, III, 634, IV, 698; S.D. D., I, 1240).
İwrik (I, 99, 100, III 131)	=İbrik.
Tewsi (I, 423, III, 50)	=Tepsi.
Ayak: <i>çanak, kâse, kadeh</i> (I, 84, 295, 324, 497)	=Ayağ <ayak>: <i>kadeh, kâse</i> (T.S. I, 54, II, 70-71, III, 48; S.D. D., I, 132).
Sagrak (I, 471)	=Sağrak: <i>sürahi, kâse</i> (T.S., I, 589, II, 779-780, III, 587, IV, 651).
Susgak (I, 470)	=Susak (T.S., I, 648, II, 849, III, 643-644, IV, 712; S.D.D., III, 1256-1257).
Çağatay Türkçesi	Türkiye Türkçesi
Çömlek (D.O., 298)	=Çömlek.
Saçayağı (D.O., 333)	=Saçayağı.
Oklağu (D.O., 69; L.Ç., 17)	=Oklava.

Çağatay Türkçesi

Pişgeç (D.O. 187)

Süzgüç (D.O., L.Ç., 190)

Türkiye Türkçesi

=Bişirgeç <bişirgeç>: *yufkayı saç üzerinde pişiren aygıt* (S.D.D. I, 209, 210).

=Süzgeç.

G) ÂLETLER

D. L. Türk

Kısgaç (I, 455)

Kesgü (I, 13)

Kürgek (II, 289)

Körpiğ (I, 476)

İgemek (III, 254)

Bıçgu (I, 13, II, 69)

Baldu (I, 14, 418)

Çekük -oğuzca- (II, 287)

İğ (I, 48, 85)

Yigne (III, 35)

Yüksük (III, 46)

Ütü: *mala biçiminde bir demir parçasıdır ki dikiş yerlerini yatıştır-
mak için kızdırılarak elbise üze-
rine bastırılır* (I, 68-69)⁵³

Sındu (I, 418)

Tokımak (III, 177)

Körük (I, 391)

Kömür (I, 506)

Çığrı (I, 421)

Arkağ (I, 118)

Türkiye Türkçesi

=Kısgaç.

=Kesgi.

=Kürek.

=Törpü.

=Eğelemek.

=Bıçkı.

=Balta.

=Çekiç.

=İğ.

=İgne.

=Yüksük (terzi).

=Ütü.

=Sındı: makas (T.S., I, 622, II, 818, III, 621, IV, 685; A.D.D., 338).

=Tokmak.

=Körük (demirci).

=Kömür.

=Çıkrık.

=Arkaç: *bez, kilim, halı gibi nes-
neler dokunurken enlemesine atılan
iplik.*

⁵³ Bu, cümlelerin arabçası şudur (I, 66):

اُنْكُ - حَدِيدَةٌ كَالْمِطْيَيْنِ تُحْمَى فَيُحْرَقُ بِهَا زَنْبِيرُ الثَّوْبِ
لِيَتَمَلَّصَ

D. L. Türkiye	Türkiye Türkçesi
Ariş-arkag (I, 61)	=Eriş argaç.
Ağırşak (I, 149)	=Ağırşak.
Çağatay Türkçesi	Türkiye Türkçesi
Çut: <i>dülger keseri</i> (D.O., 291; L.Ç., 154)	=Çot <çuta>: <i>yüzü geniş keser</i> (S.D.D., 373, 387).
Kazma (D.O., 405; L.Ç., 219)	=Kazma.
Keser (D.O., 459)	=Keser.
Kerki: <i>büyük balta</i> (L.Ç., 253)	=Kerki: <i>keser</i> (S.D.D. II, 823).
İgek (D.O., 120; L.Ç., 55)	=Ege.
Dibek (D.O., 324; L.Ç., 174)	=Dibek.
Sözüç (D.O., 355; L.Ç., 190)	=Süzgeç.
Kalpur <kalbur> (D.O., 355; L.Ç., 190)	=Kalbur.
Kasnak (D.O., 419; L.Ç., 228)	=Kasnak.
Mala (D.O., 495)	=Mala.
Makara (D.O., 495; L.Ç., 275)	=Makara.
Çerçi (D.O., 284; L.Ç., 151)	=Çerçi.
Biz (K.S., L.Ç., 91)	=Biz.

Ğ) MADENLER

D. L. Türk	Türkiye Türkçesi
Temür (I, 361)	=Demir.
Bakır (I, 360)	=Bakır.
Kurugjin (kuşun) -oğuzca- (I, 512)	=Kurşun.
Altun (I, 120)	=Altun, altın.
Kümüş (I, 370)	=Gümüş.
Tuç (III, 120)	=Tunç.
Çağatay Türkçesi	Türkiye Türkçesi
Çelik (D.O., 287)	=Çelik.
Teneke (D.O., 219)	=Teneke.
Kuyumcu (D.O., 442)	=Kuyumcu.

H) KUMAŞLAR-GİYİM

D. L. Türk	Türkiye Türkçesi
Çit: <i>üzeri alacalı Çin ipeklisi</i> (III, 120)	=Çit: <i>basma; ince ipekli kumaş</i> (S.D.D., I, 359).
Çek: <i>çizgili kumaş gibi pamuklu dokuma</i> (III, 155)	=Çeki: <i>köylü kadınların başlarındaki yazma</i> (S.D.D., I, 316). Çekin: <i>işlemeli elbise</i> (T.S., I 151).
Çapgut (I, 451)	=Çaput
Könglek (III, 350)	=Gömlek
Yaşmak	=Yaşmak
Kaftan (I, 435)	=Kaftan
Bürüncük (I, 510)	=Bürüncek
Börk (I, 349)	=Börk
Etük (I, 68)	=Edik: <i>çizme</i> .
Başmak: <i>ayakkabı -oğuzca-</i> (I, 378, 466)	=Başmak: <i>kadın ayakkabısı</i> .

Çağatay Türkçesi

Türkiye Türkçesi

Yağlık (D.O., 529; L.Ç., 295)	=Yağlık: <i>mendil</i>
İpek (D.O., 92; L.Ç., 45)	=İpek

I) DİĞER BAZI KELİMELEK

D. L. Türk	Türkiye Türkçesi
Kemi -oğuzca ve kıpçakça- (III, 253)	=Gemi.
Kaygık (III, 175)	=Kayık.
Kürgek (gemi)	=Kürek.
Bitik (bk. indeks)	=Biti: <i>mektub</i> (T.S., I, 109-110, II, 155, III, 105-106, IV, 115-116).
Okumak (III, 254)	=Okumak.
Yazmak (III, 59)	=Yazmak.
Yazıgı (III, 55)	=Yazıcı.

Çağatay Türkçesi	Türkiye Türkçesi
Yilken (D.O., 558; L.Ç., 314)	=Yelken
Çekdiri (D.O. 285; L.Ç., 151)	=Çekdiri (T.S., I, 142-XV. yüzyıl).
Büget (D.O., 173; L.Ç., 83)	=Böget < göbet >: <i>bent</i> (T.S., I, 117, II, 167; S.D.D., I 224).
Avgun (D.O., 68)	=Avgun: <i>yeraltındaki su yolu</i> (T.S., II, 68, IV 51; S.D.D., I, 127).

Öyle sanıyoruz ki, bu cedveller bize, *Anadolu*'ya göçebe Türkler'in yanında, önemli sayıda yarı yerleşik ve tam yerleşik yaşayışta bulunan Türkler'in de gelmiş oldukları hükmünü vermeyi müm künkılmaktadır. Dilimizde yerleşiklik ile ilgili türkçe daha pek çok söz vardır. Şüphesiz bu kelimelerin, *Divanu lûgat it-Türk*'te ve *Çağatayca* sözlüklerde görülmemesi, onların hepsinin de, *Türkiye*'de meydana geldiklerini ifade etmez. Öte yandan, yine *Türkiye* türkçesindeki *farsça* maddî kültür kelimelerinden önemli bir kısmı, *Anadolu*'ya *Türkistan*'dan getirilmiştir. Yukarıda da işaret edildiği gibi, Kâşgarlı Mahmud, Sir suyu boylarında şehirlerde, bizzat kendilerinin *Sukak* dedikleri Suğdak yani Sogdlar ile bir arada yaşayan Oğuzların, bu yerdeşlerinden yani hemşerilerinden birçok *farsça* kelime almış olduklarını söylüyor.

X. ve XI. yüzyıllarda *Sirderya* (Seyhun) boylarında ve onun kuzeyindeki topraklarda yaşayan Oğuz eli, ibtidai ve basit bir topluluk olmaktan çok uzaktı. Oğuzlar, Gök Türkler çağında olduğu gibi, bu zamanda da Türk ırkının en başta gelen ellerinden birisidir. Onların X. yüzyılda, komşularının çekindikleri kuvvetli bir devletleri olup, başında *yabgu* (kiral) ünvanlı hükümdarlar bulunuyordu. Yabguların *külerkin* (nâib), *sübaşı* (ordu kumandanı), *tuğracı* (nişancı) gibi yüksek rütbeli memurları vardı. Büyük asilzadelerin de *beg*, *beglerbeği*, *tarhan* ve *yinal* (inal) gibi ünvanlar taşıdıklarını biliyoruz. Yukarıda görüldüğü üzere, Oğuzlar'ın önemli bir kısmı *Sirderya* kıyılarında bulunan, şehir, kasaba ve köylerde yaşamakta ve çiftçilik, ticaret ve sanatla meşgul olmaktadır. Şimdiyedek yapılmış olana rkeolojik araştırmalar, Oğuzlar'ın şehir ve kalelerinin çokluğu hakkındaki İslâm müelliflerinin sözlerini⁵⁴ teyid etmiş ve elde

⁵⁴ Ünlü coğrafyacı İdrisi'nin (ölümü 1166) eserinde de Oğuzlar'ın birçok şehir ve kaleleri olduğuna dair k yıtlar vardır (fransızca tercümesi A. Jaubert, *Geographie d'Edrisi*, Paris, 1840, II, s. 339-341, 342).

edilen buluntular, Oğuz şehirlerinde yüksek bir kültürün varlığını göstermiştir. Yeni arkeolojik araştırmaların bu husustaki bildiklerimize mühim ilâveler yapacak sonuçlar vermesi pek mümkündür. XI. yüzyılda, Oğuzlar'ın konuştukları *türkçe*, Türk lehçelerinin en incisi sayılıyordu⁵⁵. Bu keyfiyet herhalde Oğuzlar'ın tarihlerinin eskiliği ve kültür seviyelerinin yüksekliği ile ilgili olmalıdır. Nitekim Kâşgarlı Mahmud'un Oğuzlar'a ait sözleri ve yine onun birçok kültür kelimelerinin Oğuzca olduğunu söylemesi, bunu teyid ediyor. Oğuzlar aynı zamanda, zengin tarihî destanlara sahip idiler. Oğuzlar'ın devlet idaresini, fertlerin birbirleri ile münasebetlerini ve cemiyet içindeki mevkilerini düzenleyen kaidelerden müteşekkil türeleri de vardı⁵⁶.

1071 yılındaki *Malazgird* savaşından sonra *Anadolu* ile *Türkistan* arasında bir göç kanalı meydana geldi. Bu kanaldan aşağı yukarı 200 yıl içinde Oğuz Türkleri'nin büyük çoğunluğu *Anadolu*'ya göç etti. Yine bu ülkeye, Oğuzlar'a nisbetle çok sayıda olmamak üzere, diğer Türk ellerinden de gelenler olmuştur. Böylece *Anadolu*'ya yapılan Türk göçü kısa bir zamanda ve toplu bir halde cereyan etmemiş ve bu göç aşağı yukarı 200 yıl içinde kümeler halinde olmuştur⁵⁷. Esasen *Anadolu*'nun fethi ve bu ülkedeki Türk yerleşmesi

⁵⁵ Kâşgarlı I, 30, 33. Oğuz lehçesinde birçok kelimeler vardır ki, bunu diğer Türkler bilmiyorlardı. Kâşgarlı'nın eserinde, en başta gelen lehçeler olmak üzere, *Karahanlı* ve *Oğuz lehçeleri* zikrediliyor.

⁵⁶ Bütün bu hususlar için, yukarıda adı geçen "*X. yüzyılda Oğuzlar*" adlı yazımıza bk.

⁵⁷ Oğuzlar'ın ana yurtlarından ayrılımlarının sebepleri şunlardır:

a- İç mücadeleler.

b- Kuzeyden komşuları Kıpçaklar tarafından sıkıştırılmaları ve *Sirderya* boylarının Kıpçaklar'ın ellerine geçmesi.

c- Moğol istilâsı. Oğuz göçlerinde nüfus çoğalmasının da bir âmil olup olmadığı bilinmiyor. Göçebe Oğuzlar'ın kümeler halinde yurtlarından ayrılmaları, yarı yerleşik, tam yerleşik Oğuzlar'ı dış saldırılara karşı büsbütün müdafaasız bırakmıştı. *Sirderya* boylarının diğer göçebe Türk ellerinin sonu gelmez saldırılarına ve istilâlarına uğraması, buralarda can ve mal emniyetini ortadan kaldırmış ve meskûn yerlerin tahrib edilmesine sebep olmuştu. Moğol istilâsı ise şehir, kasaba ve köylerin çok daha geniş ölçüde yıkılması, halkın toptan tutsak edilmesi ve öldürülmesi gibi, büyük felâketleri buralara da getirmiş, bu bölge de uzun bir müddet açlık, sefâlet ve zulüm içinde kalmıştı. *Anadolu*'ya yarı yerleşik ve tam yerleşik Türkler'in gelmesi, bilhassa bu husus ile yani *Sirderya* boylarının, yapılan tâhribat, yağmalar ve toptan öldürmeler ile oturak hayata büyük darbeler vuran, göçebe istilâlarına uğraması ile izah edilebilir.

de buna muvazi olarak cereyan etmiştir. Yani göçler ile fetihler arasında sıkı bir münasebet mevcut bulunup, birinci olay ikinci olayın yapılmasında önemli bir âmil olmuştur.

Türkiye'nin kültür ve medeniyet tarihlerinin menşei ve gelişmesini incelerken yalnız Oğuzlar'ın XI. yüzyıldaki kültür seviyeleri ile yetinmeyip, XII. ve XIII. yüzyıllardaki *Türkistan*'ın kültür ve medeniyet durumunu da gözönüne almak zorundayız. Çünkü, *Anadolu*'ya yapılan Türk göçü, söylendiği gibi, 200 yıl sürmüştür. Hattâ, XIII. yüzyıldan sonra da, münasebetler devam etmiş ve bu arada bilgin, edib, şâir olmak üzere aydınlardan, sanatkâr ve tüccarlardan gelenler olmuştur. Ancak XVI. yüzyılın başında *Safevî* devletinin kurulması ile ki bu münasebetler en az bir hadde düşmüştür. Yine kültür ve medeniyet tarihimiz ile ilgili olmak üzere şunu da kaydedelim ki, ana yurtlarından başka başka zamanlarda ayrılan Türk kümeleri, çok defa doğruca *Anadolu*'ya gelmeyip bir müddet *İran*'ın *Horasan* ve *Âzerbaycan* gibi bölgelerinde oturmuşlardır⁵⁸. Öte yandan daha başlangıçtan itibaren, *Anadolu*'ya, aydınlardan, sanatkârlardan ve tüccarlardan olmak üzere İranlılar da gelmişlerdir.

Türkler bu uzun göç zamanı içinde —*göçebe*, *yarı göçebe* ve *yerleşik* hayatı yaşayanlardan olmak üzere— kümeler halinde *Anadolu*'ya gelirken *çadırlarını*, *yetiştirdikleri hayvanları*⁵⁹, *göçebe ve yerleşik yaşayışa ait kültürlerini*, *silâhlarını*⁶⁰, *kıyafetlerini*⁶¹, *edebi değerlerini*,

⁵⁸ *Türkiye*'ye *Horasan*'dan gelişin hâtrısı uzun bir zaman yaşamıştır. Birçok Türk boylarının ve mânevî şahsiyetlerinin *Horasan*, *Harizm* adları ile nisbelenmeleri de bununla ilgilidir. Osmanlı ailesinin mensup bulunduğu oymağın da *Horasan*'dan geldiği üzerinde kuvvetli bir rivayetin varlığını biliyoruz.

⁵⁹ Türkler'de eskiden beri taşıt vasıtası (yüklet) olarak kullanılan *deve* de *Anadolu*'ya onlar ile birlikte gelmiştir.

⁶⁰ Bunların başında millî silâh *ok* geliyordu. *Türkiye* Türklerinde de *delikli demir* yani *tüfek* kullanılmaya kadar, ok savaşlarda en önemli rolü oynamıştır. Türkler'de okçuluk aynı zamanda bir spor olup, İstanbul'da ok meydanında bir de kulübü (okçular tekkesi) vardı. *Tüfek* (tüfenk) kelimesinin aslı da *türkçe* olsa gerektir. Kâşgarlı da (I, 383, 508), *tüwek*, içerisine yuvarlak tane konularak serçe avlanan boruya (patlangıç'a?) denilmektedir.

⁶¹ XIV. ve XV. yüzyıllarda *Türkiye* Türkleri'nin kıyafetleri *Çağatay* Türkleri'ninkinin aynı veya benzeri idi (bu hususta bilgi için, Faruk Sümer, '*Oğuzlar'a ait destanî mahiyette eserler*, Dil ve Tarih-Coğrafya dergisi, XVII, sayı 3-4). Oğuzlar'ın yüz şekillerinin öteki Türk ellerininkinden farklı idiği, onların

türelerini, harslarını Anadolu'ya getirdiler⁶². Bir yandan nüfuslarının yerlilere nisbetle kat kat fazla olması, öte yandan maddî ve mânevî değerleri yani pek kuvvetli olan harsları ile Anadolu tam bir Türk yurdu hüviyetini aldı ve belirgin ve kesin bir türklük vasıflarını kazandı⁶³.

Türkler Anadolu'ya fâtilik bir kavim olarak geldikleri gibi, aynı zamanda Müslüman idiler. böylece onlar, millî kültürlerinin yanında, girmiş oldukları İslâm medeniyetinden aldıkları, unsur ve müesseseleri de birlikte getirdiler. Bu sebeple onlar, ne yerlilerden ne de Bizans'tan herhangi bir nesne almak lüzum ve ihtiyacını duydular. Şu hale göre, Anadolu'daki Türk yerleşmesinin mahiyeti, esas itibariyle, evinden ayrılmak zorunda kalan bir ailenin, sahip bulunduğu her nesnesi ile boş bir eve taşınması olayının aynıdır.

Öyle sanıyoruz ki, şu izahlar ile, Türkler'in ancak Anadolu'da bir millet haline geldikleri veya böyle bir şuuru kazandıkları yolundaki mütalâaların ilmî bir esası olmadığı iyice anlaşılmıştır. Bu hususta söylenebilecek bir şey var ise o da, bize göre, Anadolu'nun Türkler'e kendilerinde esasen mevcut olup birlikte getirdikleri faaliyet ve müesseselerin, tabii olarak, ancak gelişmesini sağlamak imkânlarını verdiğidir.

yüzlerinin düz olup, bâriz olarak, umumiyetle Moğolluk vasıflarını taşımadığı anlaşılıyor. XIV. yüzyıl başında bu husus, Sirderya-Mâveraunnehir bölgesinin ikliminin tesiri ile izah edilmiştir. Yani eski zamanlarda Oğuzlar'ın yüz şekli diğer Türk ellerininki gibi imiş. Sirderya-Mâveraunnehir bölgesine gelince buranın havası ve suyu yüzlerinin şeklini değiştirmiş ve onların yüzü İranlılarınkine benzemiş (Reşidüddin, *Câmi ut-Tevarih*, Berezin yay., Petersburg, 1861, s. 26).

⁶² Meselâ millî vezin, *koşma* ve *tuyuğ* gibi nazım şekilleri, kopuz. *Kutadgu bilig* ve *Atebet ül-hakayık* gibi millî eserlerin İstanbul kütüphanelerinde bulunması tabii bir tesadüf değildir. Fatih'in divanında *uygurca* bilen bahşılar bulunduğunu biliyoruz.

⁶³ XVI. yüzyılda dahi Osmanlı sarayında Hunlar devrinden kalma gelenekler yaşıyor ve atalar olan Oğuzlar'a ait hâtıralar anılıyordu. Bu yüzyılda ölen bir Osmanlı şehzadesinin, Hunlar'da, Göktürkler'de ve Oğuzlar'da olduğu gibi, atlarının kuyrukları kesiliyor ve yayları kırılıp naşının üzerine konuyordu. Yine bu yüzyılda Osmanlı pâdişahları yas alâmeti olarak, yine eski Türkler gibi, karalar giyiyorlar ve yaşlı iken bol, bol gözyaşı döküyorlardı. Silâhlara da hânedanın mensup olduğu iddia edilen Oğuz Kayı boyunun damgası vuruluyordu. Bunlar istisnai misaller değillerdir. Araştırılınca, *Türkiye*'de pek eski geleneklerin ve göreneklerin yüzyıllar boyunca yaşamış olduğu görülüyor. "*Oğuzlara ait destanî mahiyette eserler*" adlı yazımızda bu hususta daha birçok misaller verilmiştir.